

Dokumentation av MODERN ARKITEKTUR i Norrbotten

BOSTADSOMRÅDET SÖDRA HAMNEN, LULEÅ
”TUTTI FRUTTI”

Lina Karlsson 2003
Dnr 2003/0429

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	s. 2
OMRÅDET SÖDRA HAMN	s. 3
BYGGNADSBESKRIVNING	s. 4
Exteriör	s. 4
Kvarter	s. 6
Interiör	s. 7
KONSTRUKTION	s. 8
OMBYGGNADER	s. 9
KULTURVÄRDE	s. 9
FRAMTID/SKYDD	s. 9
MEDVERKANDE	s. 9
Arkitekt Patrik Forsberg	s. 9
RITNINGAR, LITTERATUR OCH ÖVRIGT ARKIVMATERIAL	s. 10

INLEDNING

Denna rapport utgör en del av projektet Dokumentation av modern arkitektur i Norrbotten som bedrivs av Norrbottens museum. Det övergripande syftet med projektet är att öka kunskapen om efterkrigstidens arkitektur i länet, vilken i detta sammanhang ofta blivit förbisedd. Kunskapsuppbyggnad beträffande denna bebyggelse är också en viktig förutsättning för framtida verksamhet.

Norrbottens museums målsättning är att skapa en översikt över den bebyggelse som uppförts i Norrbotten under tiden 1950-2000, delvis genom ett antal ingående dokumentationer av enskilda byggnader/anläggningar. Dokumentationerna omfattar byggnader och miljöer representerande olika verksamhets kategorier; offentliga institutioner, lokaler för förvaltning och undervisning, industrimiljöer, bostäder och så vidare. Objekten är arkitektoniskt intressanta, tidstypiska, epokgörande, stilbildande eller på annat sätt särskilt angelägna eller omtalade. Byggnader i alla länets kommuner kommer att finnas representerade i materialet.

Projektet som helhet är ett samarbete mellan museets bebyggelseantikvarier och fotografer och de ingående dokumentationerna är avsedda att resultera dels i en skriftlig rapport, dels i en fotodokumentation. Avsikten är att materialet även ska utgöra grund för och resultera i publik redovisning. Som ett etappmål inom projektet kommer därför en utställning att uppföras under 2007, där ett objekt i varje kommun presenteras i ord och bild.

Denna dokumentation av bostadsområdet Södra Hamnen i Luleå utfördes av Lina Karlsson sommaren 2003. Alla fotografier i denna rapport: © 2003 Norrbottens museum, Foto Lina Karlsson. Insamlat material finns tillgängligt i museets arkiv och bildarkiv.

OMRÅDET SÖDRA HAMN

Bostadsområdet Södra Hamnen är beläget i Södra hamn, söder om stadskärnan. Det avgränsas av södra Smedjegatan i väster och södra Kungsgatan i öster, Södra hamnleden i norr och i söder skiljer bara en cykelväg och en smal kajkant husen från vattnet.

*Utsikt över malmhamnen från kajen i Södra hamn.
Nbm acc.nr 2003-95-18.*

Luleås båthamn låg länge i Norra hamnen på andra sidan centrum men intresset för hamnen söder om staden ökade i slutet av 1800-talet när malmexporten från Svartön kom igång. När järnvägsspåret för malmtågen från Svartön sedan drogs till Södra hamn, övertog den rollen som Luleås ansikte utåt. Hamnen har därefter förbättrats och byggts ut ett flertal gånger, bland annat med en långkaj, småbåtshamnar och en hamnpir. Blomstringstiden blev dock kortvarig. Liksom i andra hamnstäder började båttrafiken efter mitten av 1900-talet flyttas längre ut i inloppet och under några decennier fick hamnen utgöra plats för svarta, dammande koksupplag. Av den en gång omfattande hamnverksamheten finns nu bara rester kvar. En kran och delar av järnvägsspåret i hamnens västra del vittnar om forna aktiviteter och Luleås småbåtshamnar är fortfarande belägna här. Djuphamnen från 1940-talet är utfylld och utgör nu mark för de västra av husen i bostadsområdet Södra hamnen.

Södra hamnen hade under flera år varit föremål för spekulationer och olika nyttjandeförslag. Bland annat hade man föreslagit ett uppförande av ett konserthus. Många hade nog hoppats att platsen skulle nyttjas till offentlig verksamhet, inte för ett privat och slutet bostadsområde som upptog stora delar av hamnen och utsikten och skärmade av staden från vattnet i söder.

De negativa tongångarna i lokalpressen var övervägande och såväl privatpersoner som journalister engagerade sig i bygget av ”Tuttifrutti-husen”. Bland annat ansåg många att bostadsområdet innebar en våldsam överexploatering av den tidigare så fria hamnen. Till de fränaste kritikerna hörde Miljöpartiet i Luleå som reserverade sig mot bygget i byggnadsnämnden. Partiet ansåg bland annat att exploateringsgraden var för hög och att närheten till både havet och tungt trafikerad väg på olika sätt gav en dålig boendemiljö. De reagerade också på den dåliga tillgängligheten och de begränsade möjligheterna till plantering av större träd i området.

När bostadsområdet väl var uppfört fortsatte kritiken, främst mot områdets utseende och färgsättning. Dessutom höll byggnationen på att bli ett ekonomiskt nederlag för Riksbyggen. När bostadsområdet stod klart i början av 1990-talet, var byggbranschen och resten av det svenska samhället inne i en djup lågkonjunktur. Det var svårt att sälja de nya, dyra bostadsrätterna i Södra hamn och Riksbyggen stod länge med tomma, osålda bostäder. Någon gång under 1990-talet bröt sig Bostadsrättsföreningen Södra Hamnen ut ur Riksbyggen och stod som egna ägare

av Luleå stads än idag nyaste bostadsområde. Föreningens ekonomi var länge dålig men är nu betydligt bättre och lägenheterna har med tiden blivit allt populärare. Idag är det ett av Luleås allra mest attraktiva områden; som det ligger några meter från kajkanten och bara ett stenkast från centrum. Bostadsrättsföreningen driver en egen lokal TV-kanal (kanal 21) och en hemsida som kan nås på adressen www.brfsodrahamn.se.

Utsikt över bostadsområdet Södra Hamn från väster. Nbm acc.nr 2003-95-01.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Bostadsområdet Södra Hamnen representerar en postmodernistisk arkitektur typisk för det tidiga 1990-talet, vad gäller både färgsättning och kvartersbildning. Dess placering i hamnen som andas industri- och arbetarhistoria känns på något sätt kontroversiell och skapar skarpa kontraster mellan historia och nutid, industrisamhället och överflödet i dagens informationsamhälle.

De vita, lysande huskropparna med sina stora balkonger vettande ut mot vattnet inbjuder till lättja och fritid - mot hamnens tidigare historia med hårda miljöer och tungt arbete.

Utsikt från småbåtshamnen. Nbm acc.nr 2003-96-17.

Mötet mellan den gamla och den nya hamnen. Nbm acc.nr 2003-95-14

Uppförandet av bostadsområdet Södra hamnen påbörjades under 1990 med de fyra västligaste huskropparna (fastighetsbeteckning Thule 1, hus A-D). Thule 1 var den första av tre byggnads-etapper; etapp 1, 2A och 2B, vilka delvis pågick parallellt fram till slutförandet 1993. De tre etapperna behandlades som separata ärenden i byggnadsnämnden. Varje etapp fick en separat fastighetsbeteckning vid sidan av den gamla Del av innerstaden 2:17, vilken dock användes som beteckning under hela byggnationen. Etapp 1 har beteckningen Thule 1, etapp 2A beteckningen Thule 2 och etapp 2B beteckningen Thule 3.

Området är från väster till öster indelat i Thule 1, 2 och 3. T 1 består av hus A-D: A-B ett vinkelformigt komplex gränsande till Södra Smedjegatan och Södra hamnleden och hus C och D, fristående huskroppar i nordsydlig orientering mot kajen. T 2 består av hus E-I, varav E-F-G tillsammans bildar en hästsko med basen längs Södra Hamnleden. Hus H och I är av modell lika C och D och ligger parallellt till öster om dessa. T 3 är i sin form en spegelbild av T 1 och består av hus J-M.

*Utsikt över det tornliknande hörnpartiet i nordväst.
Nbm acc.nr 2003-95-29*

Området är från söder symmetriskt med sex likadana parallella huskroppar. Samma balans finns i de tre norra fasaderna, vilka avdelas av regelbundet placerade risalitinspirerade partier och inramas av två högre, tornliknande gavelpartier. Från öster och väster är symmetrin inte så påtaglig; husen varierar i höjd mellan fyra och sex våningar där husen närmast vattnet är lägst och gavlarna mot Södra Hamnleden högst med sina sex våningar och uppskjutande takpartier. Generellt ger höjdskillnaden ett sluttande intryck mot vattnet som ger området en nordsydlig riktning. Denna förtydligas också av att balkongerna främst är placerade på de södra fasaderna ut mot vattnet - som också mer än de andra fasaderna kan ses som husens framsidor.

Både i exteriören och interiören är ljuset det centrala. Huskropparna är beklädda i vit puts och sockelvåningarna är tegelimiterande och brunfärgade med korsformade mönster. Fasadernas färginslag utgörs av främst långsidornas fönsterbågar och -axlar, hörnpartier, balkongfasader och entréer. Dessa är färgsatta i ljusstrosa, blått, orange, grönt och rött. Det är denna iögonfallande färgsättning i pastell som i folkmun gett området namnet "Tuttifrutti-husen".

*Vy från nordväst över hus 1. Här syns färgsättningen, den tegelimiterande sockelvåningen och taket.
Nbm acc.nr 2003-95-10.*

Taken är förutom sin ljusstrosa färg ganska anonyma. Frånnocken går ett svagt lutande sadeltak som halvvägs övergår till ett nästan vertikalt fall innan det avslutas med ett svagt lutande horisontellt fall. Husen längs Södra Hamngatan har mer renodlade sadeltak och de högre, tornliknande hörnpartierna täcks av korstak.

I fasaden sitter treglasfönster i olika former och färger. Vanligast är rektangulära, tvådelade men här finns även tredelade och runda fönster och fönster med bågformig överdel. Stora, inglasade balkonger utgör ett karaktäristiskt inslag i fasaderna och upptar stora delar av husens sydsidor och är mer sporadiskt utplacerade på övriga fasader. Balkongernas ojämna placering bidrar till fasadernas lite oregelbundna uttryck. Som en stabiliserande och vertikal motverkan står de med färg markerade fönsteraxlarna i långsidornas fasader. Dessa balanserar också upp den horisontella riktningen mot söder.

I denna postmodernistiska arkitektur kan man urskilja klassiska element som segmentbågar, risaliter, torn, valv och trekantsgavlar. Skillnaden mot den klassiska arkitekturen är att man här, tack vare material som betong och armeringsjärn, kan använda elementen fritt. De klassiska, strikta reglerna har också bytts ut mot en normlös lek med former. Man har frigjort sig från förhållandet bärande-buret och kan komponera element utifrån de former och uttryck man eftersträvar. I bostadsområdet Södra Hamnen finns inga antydningar om bärande eller burna partier utan hela huskroppen är en sammanfogad enhet där elementen syns oberoende av varandra. Konstruktionen avslöjas inte i fasaden utan är ett fantasifullt skapat skal, fritt från konstruktionens krav och begränsningar.

Det finns också andra synvinklar att betrakta bostadsområdet Södra hamnen från än just färgsättningen. Med den kallt vita fasaden och det blågröna taket tillsammans med runda fönster och till sjöfarten anknytande dekorativa element, blir havet och båten tema för dessa byggnadskroppar: en koppling till Luleå som sjöfartsstad i allmänhet och Södra hamn och dess historia i synnerhet.

*Utsmyckning på nocken på ett av husen.
Nbm acc.nr 2003-95-19.*

Kvarter

De tretton byggnaderna är vinkelrätt placerade i förhållande till varandra och bildar ett rektangulärt, ganska slutet kvarter. Husen längs Södra hamnleden har innergårdar och portar på terrasser ovanpå parkeringsdäck. Dessa gårdar är skyddade från insyn utifrån genom sin höjd och genom att de endast har södersidan öppen, övriga sidor flankeras av huskroppar. Husen närmast vattnet är mer fristående, parvis vända mot varandra med innergårdar och portar i markplanet. Gårdarna avskärmas mot kajen av staket och cykelförråd. På gårdarna finns bland annat lekparker samt blommor, träd och buskar vars plantering sköts av de boende.

*Innergården till husen E-G.
Nbm acc.nr 2003-96-22.*

Tillgängligheten var ett av problemen när bostadsområdet Södra hamnen skulle byggas. Enda sättet att ta sig till området från centrum var att korsa den ofta hårt trafikerade Södra Hamnleden. Som lösning på problemet uppförde man en övertäckt gångbro över vägen där den korsar Södra Smedjegatan, ett bygge som finansierades av Luleå kommun. I folkmun fick gångtunneln tillmälet "Helröret" redan innan det var färdigbyggt. Detta utifrån dess utseende och att man befarade att bron skulle bli ett perfekt tillhåll för stadens A-lagare.

Gångbron över Södra Hamnleden består i en stålkonstruktion med tunnelformig, svagt tonad plastöverbyggnad och röda och blåa detaljer. I båda ändarna finns både hiss och rulltrappa för att bron ska vara tillgänglig för alla. Från gångbron kan man även komma direkt upp på gården till hus A-B. Därifrån kan man också ta sig vidare till de andra husen längs Södra Hamnleden.

Övre bilden: Gångbron från sydväst.

Nbm acc.nr 2003-96-01.

Nedre bilden: Gångbrons interiör, från norr.

Nbm acc.nr 2003-95-06.

Det första som möter när man kommit ur gångtunneln och upp på terrassen i hörnet av hus A-B, är en triptyk vid namn *Marken, Luften och Vattnet*. Triptyken har sten som sitt huvudsakliga material och går i färgerna vitt, brunt och blått. Konstverken anknyter också till de olika elementen i fråga om sin form och struktur. Konstnärer är Leif Bolter, Lars Hofsjö och Björn S. Jonsson och dateringen är Stockholm 1993.

Triptyken *Marken, Luften och Vattnet* i entrén från gångbron.

Nbm acc.nr 2003-96-02.

Interiör

Husen inrymmer tillsammans 295 bostadsrättslägenheter. Vanligast är trerummare med en yta på runt 80 m² i olika planlösningar men utbudet sträcker sig från enrummare på 49 m² till femrummare på 134 m² i två plan. Förutom bostäder finns här också gemensamma lokaler som bastu, hobbyrum, tvättrum och andra ekonomilokaler. I nedre plan finns i flera av husen (speciellt i hus B, C, K och M) butikslokaler som hyrs ut till olika företag. I hus B är exempelvis dessa utrymmen 750 m². Företag som hyr lokaler i området sommaren 2003 är bland andra Carl Lamm, Frösunda, SunTan och Majjas hälsokost.

Ljus, luft och funktion var riktmärken när området byggdes. Alla lägenheterna har inglasad balkong eller uteplats, så långt möjligt vända mot hamnen i söder. Lägenheterna är praktiskt inredda med ljusa väggar och fönsterbänkar i marmor. I vardagsrummen har man lagt parkett/-eklamellgolv och i övriga rum linoleummattor. Lägenheternas planlösningar varierar beroende på var i byggnaderna de ligger, utformade för att få in mesta möjliga ljus och för att passa olika behov och tycken.

*Port till hus L, Thule 3.
Nbm acc.nr 2003-96-19.*

KONSTRUKTION

Den tekniska beskrivningen av etapp 2A (Thule 2) är daterad till 19910318 och bör gå att applicera på alla husen i området, med reservation för mindre avvikelser.

Eftersom delar av bostadsområdet är uppfört ovanpå den utfyllda gamla djuphamnen, föregicks byggnationen av omfattande pålningsarbeten.

Denna grundläggning utfördes med stödpålar av förtillverkad betong.

Den bärande konstruktionen utgör ytterväggar och innerväggar mellan lägenheterna. Dessa är tillverkade av 80-120 respektive 180 mm betong. Icke bärande innerväggar består av gipsskivor på stålreglar. Bottenbjälklaget ligger direkt på marken och mellan- och översta bjälklag är konstruerade av 220-250 mm betong.

Takstolen är tillverkad av uppstolpat trä och underlags-taket är av råspont. Yttertaget är en bandtäckning med plåt. Taklutningen är 14° respektive 30°.

Fasaden är klädd med \geq A30 på isolerad betongstomme avbruten i cellbegränsningar och de tegelimiterande sockelvåningarna är gjorda av betong.

Putsad vägg med markerade fönsteraxlar och fritt liggande balkong.

Nbm acc.nr 2003-95-28.

*Området från öster med den genomskärande vägen. Husen närmast står på den utfyllda djuphamnen.
Nbm acc.nr 2003-96-09.*

OMBYGGNADER

Bostadsområdet Södra Hamnen är så pass nytt att inga större ombyggnationer verkar ha ägt rum. Mindre om- och tillbyggnader kan ha gjorts, men ingenting som förändrat områdets ursprungliga karaktär.

KULTURVÄRDE

Bostadsområdet Södra Hamnen representerar en arkitektur typisk för 1980- och 1990-talet. Leken med färg och form var något som inte på samma sätt varit en del i tidigare decenniers arkitektur. Friheten och fantasin i utformningen av byggnaderna och deras element är ett bra exempel på tidens uttryckssätt där de bärande och burna byggnadsdelarna inte markeras utan alla blir fristående enheter i en helhet.

I sin utformning och dekor anknyter området till Luleås läge vid havet men arkitekturen har ingen lokal eller regional prägel. Husen ger närmast en känsla av Medelhavet och kunde ha placerats vid vilken annan hamnstad som helst i Sverige och till och med i Europa. Arkitekturen känns internationell om man frångår den tydliga kopplingen till vatten. Medan den är starkt bunden till sin byggnadsperiod i slutet av 1900-talet, är den geografiskt obunden. I Luleå bryter det stora komplexet mot både landskapet och övrig bebyggelse och ligger vid hamnen som ett sydländskt palats, bländande i solen och speglade sina vita fasader i vattnets spegel.

Det kulturhistoriska värdet ligger här i det tydliga tidsdokument Bostadsområdet Södra Hamnen utgör. Dess utformning och färgsättning vittnar inte bara om strömningar inom arkitekturen utan inom hela samhället i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Dessutom är det ganska ensamt om detta uttryck, både om man ser till Luleå och till Norrbotten i stort.

FRAMTID/SKYDD

Bostadsområdet Södra Hamnen har idag inget skydd. Dess uppförande ligger nära i tiden och har inte heller inte genomgått några större förändringar sedan dess. Vad Norrbottens museum erfarar inga mer omfattande förändringar planerade den närmaste tiden.

MEDVERKANDE

Byggherre var Riksbyggen AB (brf Luleåhus nr 22). Arkitekt och byggnadskonstruktör under alla tre etapperna var Riksbyggens eget underbolag, under etapp 1 med namnet Riksbyggen Konsult AB. Vid tiden för etapp 2A och 2B under det nya namnet AoT Arkitektur och teknik AB. Huvudentreprenör för alla tre etapperna var BPA BYGG NORRA AB och ansvariga arbetsledare var under olika byggperioder Per Isacson och Ingemar Forsberg.

Arkitekt Patrik Forsberg

Byggnaderna ritades av arkitekten Patrik Forsberg, då anställd av Riksbyggen Konsult AB och senare AoT arkitektur och teknik AB. Han var också ansvarig arkitekt under de tre etapperna. Forsberg (19500103) avlade arkitektexamen vid Chalmers Tekniska Högskola 1979 och vidareutbildade sig sedan vid Kungliga Konsthögskolan i Stockholm (1993). Han arbetade en tid under 1990-talet vid Norrbottens museum och är idag anställd som planeringsarkitekt på Stadsbyggnadskontoret i Umeå kommun.

RITNINGAR, LITTERATUR OCH ÖVRIGT ARKIVMATERIAL

Luleå kommun, Stadsbyggnadskontoret

- bygglovsprotokoll
- ritningar
- situationsplaner
- teknisk beskrivning

Jerry Grahn, Bostadsrättsföreningen Södra Hamnen

- visning av bostadsrättsföreningens hemsida
- muntlig information

Försök att via E-post nå Jerry Grahn för ytterligare upplysningar om ex. invigning har inte gett resultat

Stadsbiblioteket, Luleå

- tidningsartiklar, Kuriren (Kurirens och NSD:s arkiv finns mikrofilm på Luleå stadsbibliotek)

Roger Pohjanen, Riksbyggen AB

- upplysningar per telefon angående sambandet mellan Riksbyggen Konsult AB och AoT Arkitektur och Teknik AB.

Försök att per telefon komma i kontakt med arkitekt Patrik Forsberg har inte gett några resultat under den aktuella perioden. Värt att notera i sammanhanget är att denna dokumentation gjordes under semestertiderna i mitten av juli.

Alla fotografier i denna rapport: © Norrbottens Museum. Foto Lina Karlsson juni/juli 2003.